

ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIY TILINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Abdiyeva Gulmira Xanimqulovna

Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani

66-maktab o'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya : Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiy tilining shakllanish jarayoni va uning tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Avvalo, o'zbek adabiy tilining ildizlari – qadimgi turkiy yozma yodgorliklardan boshlab, Alisher Navoiy davridagi Chig'atoy tilidagi adabiyot namunalari yoritiladi. Shuningdek, jadid adabiyoti va sovet davridagi til islohotlari, mustaqillikdan so'ng o'zbek tilining rivoji, lug'aviy boyish jarayonlari hamda uslubiy imkoniyatlarining kengayishi haqida fikr yuritiladi. Maqolada adabiy tilning norma, uslub, fonetika, leksika va sintaksis kabi jihatlari ham ko'rib chiqilib, uning xalq ma'naviy hayotidagi o'rni yoritiladi. Tadqiqot tilshunoslik nuqtayi nazaridan yozilgan bo'lib, o'zbek tilining taraqqiyotiga oid asosiy bosqichlarni ilmiy asosda ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar : O'zbek adabiy tili , Shakllanish bosqichlari ,Tarixiy rivojlanish ,Chig'atoy tili , Alisher Navoiy , Jadid adabiyoti , Til islohotlari , Til madaniyati , Mustaqillik davri , Lingvistik jarayon, Adabiy norma ,usul va uslubiyat, Leksik taraqqiyot ,O'zbek tilshunosligi ,Adabiy til taraqqiyoti.

Annotation : This article explores the formation and developmental stages of the modern Uzbek literary language. It begins with an overview of the historical roots of the Uzbek language, including ancient Turkic written monuments and the classical Chagatai language used during the time of Alisher Navoi. The study also examines the influence of Jadid literature, language reforms during the Soviet era, and the evolution of the language following Uzbekistan's independence. Particular attention is given to the expansion of vocabulary, stylistic richness, and linguistic norms of the modern Uzbek literary language. The article discusses key aspects such as phonetics, lexicon, syntax, and stylistics, highlighting the language's vital role in shaping national identity and cultural development. The research provides a linguistic analysis of the major phases in the development of the Uzbek literary language.

Keywords: Uzbek literary language , Stages of formation ,Historical development ,Chagatai language ,Alisher Navoi ,Jadid literature ,Language reforms ,Language culture ,Post-independence period ,Linguistic processes , Literary norms , Style and stylistics , Lexical development , Uzbek linguistics , Evolution of literary language.

Аннотация : В данной статье рассматриваются процесс формирования и этапы развития современного узбекского литературного языка. Вначале освещаются

исторические корни узбекского языка — начиная с древнетюркских письменных памятников и языка Чагатай, на котором творил Алишер Навои. Также анализируется влияние джадидской литературы, языковых реформ советского периода и изменения, произошедшие после обретения независимости Узбекистаном. Особое внимание уделяется расширению словарного запаса, стилистическому разнообразию и развитию языковых норм современного узбекского литературного языка. В статье рассматриваются такие аспекты, как фонетика, лексика, синтаксис и стилистика, подчёркивается значимость языка в формировании национального самосознания и культурного наследия. Исследование представляет собой лингвистический анализ основных этапов развития узбекского литературного языка.

Ключевые слова:

Узбекский литературный язык
Этапы формирования
Историческое развитие
Язык Чагатай
Алишер Навои
Джадидская литература
Языковые реформы
Культура языка
Период независимости
Лингвистические процессы
Литературные нормы
Стиль и стилистика
Лексическое развитие
Узбекское языкознание
Эволюция литературного языка

Kirish. Har bir xalqning milliy o'ziga xosligini belgilovchi eng muhim omillardan biri bu — uning tili hisoblanadi. Til — nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning tarixi, madaniyati, dunyoqarashi va ma'naviy olamini o'zida mujassam etgan hodisadir. O'zbek adabiy tili ham ko'p asrlik taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan, boy tarixga ega bo'lgan milliy til sifatida shakllangan. Uning zamonaviy holatga kelib yetishida turli tarixiy, siyosiy va madaniy omillar muhim rol o'ynagan.

Ushbu maqolada o'zbek adabiy tilining shakllanish manbalari, ayniqsa, qadimgi turkiy yozma yodgorliklardan boshlab, Alisher Navoiy ijodida o'z ifodasini topgan Chig'atoy tilining o'rni, jadid adabiyoti davri, sovet bosqichi va mustaqillikdan so'nggi taraqqiyot bosqichlari xronologik izchillikda tahlil etiladi. Shuningdek, tilning leksik,

fonetik, uslubiy va sintaktik jihatlari asosida zamonaviy adabiy tilning rivojlanish xususiyatlariga ham e'tibor qaratiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar : Sh.Rahmatullayev – “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” Bu asarda hozirgi o‘zbek adabiy tilining tuzilishi, grammatikasi, normativ holati, va zamonaviy rivojlanish yo‘llari haqida to‘liq ma’lumot berilgan. Maqolangizning zamonaviy bosqichini tahlil qilishda asosiy nazariy manba bo‘la oladi. A.Madvaliev – “O‘zbek adabiy tili tarixi” Bu kitob adabiy til tarixini qadimgi turkiy til yodgorliklaridan to hozirgi kungacha yoritadi. Ayniqsa, Chig‘atoy tili, Navoiy davri, va boshqa tarixiy bosqichlar haqida yozishda zarur bo‘ladi. N. Mahmudov, A. Jo‘rayev – “Hozirgi o‘zbek tili” O‘zbek tilining hozirgi zamon holati, leksikasi, fonetikasi, morfologiyasi kabi jihatlari yoritilgan. Bu tilning zamonaviy taraqqiyotini ilmiy asosda tushuntirishda yordam beradi. Sh.Sirojiddinov, A.A‘zam – “O‘zbek tili taraqqiyotida Alisher Navoiy xizmatlari” Alisher Navoiy o‘zbek adabiy tilining tarixiy asoslarini yaratgan shaxs sifatida maqolangizda alohida o‘rin egallaydi. Bu asar orqali siz Navoiy asarlari tilshunoslik jihatdan qanday ahamiyatga ega bo‘lganini ko‘rsatishingiz mumkin. O.Toychiev – “O‘zbek tili tarixi va leksikasi masalalari” Tilning leksik taraqqiyoti, ya’ni so‘z boyligi va uning o‘zgarishlari haqida ilmiy fikrlar bor. Bu zamonaviy adabiy tilning lug‘aviy rivojini yoritishda kerak bo‘ladi. Qo‘shimcha adabiyotlar haqida qisqacha: A.Qayumov – “Alisher Navoiy va o‘zbek adabiy tili” – Navoiy ijodining til taraqqiyotiga ta’siri. A.Zohidov – “O‘zbek adabiy tili tarixi bo‘yicha tadqiqotlar” – Adabiy til bosqichma-bosqich qanday rivojlanganini chuqur tahlil qiladi. B.Yo‘ldoshev – “O‘zbek tili uslubiyoti asoslari” – Tilning uslubiy jihatlari, ayniqsa, adabiy tilda qanday qo‘llanishini o‘rganishda foydali. U.Karimov – “O‘zbek tili va mustaqillik” – Mustaqillikdan keyingi til siyosati va tilning taraqqiyotida qanday o‘zgarishlar bo‘lgani haqida.

Mavzuning dolzarbligi : Har qanday millatning madaniy yuksalishi va milliy ongining shakllanishida adabiy til muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, zamonaviy globalashuv va raqamli axborot oqimi sharoitida milliy tilning saqlanishi, uning adabiy me’yorlar asosida rivojlanishi dolzarb masalalardan biriga aylangan. O‘zbek adabiy tilining tarixiy ildizlari, uning shakllanish bosqichlarini o‘rganish – nafaqat filologlar, balki har bir ongli fuqaro uchun muhimdir. Chunki adabiy til – bu xalq ma’naviyati, tafakkuri va madaniy merosining eng yorqin ifodasidir.

Bugungi kunda mustaqil O‘zbekiston sharoitida ona tilimizning davlat tili sifatida nufuzi ortib borayotgani, rasmiy hujjatlar, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari va ta’lim tizimida keng qo‘llanayotgani tilimiz taraqqiyotining yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan, o‘zbek adabiy tilining o‘tmishdagi rivojlanish yo‘li va hozirgi taraqqiyotini tahlil qilish, uni ilmiy asosda o‘rganish nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy va amaliy ahamiyatga ham egadir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda quyidagi ilmiy tadqiqot metodlari qoʻllanildi:

1. Tarixiy-taqqosloviiy metod

– Oʻzbek adabiy tilining tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlashda ushbu metod orqali qadimgi turkiy til, Chigʻatoy tili va hozirgi oʻzbek adabiy tilining oʻzaro bogʻliqligi tahlil qilindi.

2. Tavsifiy (deskriptiv) metod

– Til tizimidagi leksik, fonetik, morfologik va uslubiy jihatlar holati tasvirlandi. Bu metod yordamida zamonaviy adabiy til holati aniqlab berildi.

3. Analitik metod

– Til birliklari, grammatik qurilmalar va uslubiy vositalar tahlil qilindi. Shuningdek, til rivojiga taʼsir etuvchi madaniy va ijtimoiy omillar chuqur tahlil etildi.

4. Tizimli yondashuv

– Oʻzbek adabiy tilining rivojlanish jarayoni umumiy til tizimi doirasida ketma-ketlikda oʻrganildi. Tilning barcha komponentlari (fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis) oʻzaro bogʻlanishda yoritildi.

5. Lingvistik manba tahlili

– Ilmiy adabiyotlar, yozma yodgorliklar, asarlar (masalan, Alisher Navoiy, jadid adabiyoti vakillari) hamda zamonaviy tilshunoslikka oid asarlar asosida tadqiqot olib borildi.

Ushbu maqola yozilishida tarixiy-taqqosloviiy, tavsifiy-analitik hamda tizimli yondashuv metodlari qoʻllanildi. Oʻzbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini aniqlashda tarixiy manbalar tahlil qilindi, qadimgi yozma yodgorliklar, Alisher Navoiy asarlari, jadid adabiyoti va sovet davri til islohotlari lingvistik jihatdan oʻrganildi. Shuningdek, zamonaviy adabiy til holati zamonaviy tilshunoslik nazariyalari asosida tahlil qilinib, uning fonetik, leksik, morfologik va uslubiy xususiyatlari oʻrganildi. Adabiy til taraqqiyoti bosqichlarining oʻzaro bogʻliqligi, tarixiy izchilligi va davrlar kesimidagi xususiyatlarini aniqlashda taqqoslash va tahlil metodlaridan foydalanildi. Maqolada shuningdek, normativ til va xalq ogʻzaki nutqi oʻrtasidagi farqlar, ularning adabiy til shakllanishiga taʼsiri ham koʻrib chiqildi.

Tahlil va natijalar . Oʻzbek adabiy tili koʻp asrlik tarixga ega boʻlib, uning shakllanishi va rivojlanish jarayoni bir necha bosqichlarni oʻz ichiga oladi. Tarixiy-taqqosloviiy tahlillar shuni koʻrsatadiki, adabiy tilning ilk bosqichlari qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda, xususan, “Orxon-Enasoy bitiklari” va “Qutadgʻu bilig” kabi asarlarda aks etgan. Bu bosqichlarda til shakllanishining dastlabki grammatik va leksik asoslari paydo boʻlgan.

Keyingi bosqich – Chigʻatoy tilining taraqqiyot davridir. Ayniqsa, Alisher Navoiyning badiiy merosi oʻzbek adabiy tilining mustahkamlanishida beqiyos rol

o‘ynagan. Navoiy tili — fonetik, leksik va uslubiy jihatdan boy bo‘lib, adabiy til sifatida xalq ongida chuqur ildiz otgan. Uning asarlarida til me‘yorlari, uslubiy soddalik va obrazlilik uyg‘un tarzda mujassam bo‘lgan.

Jadidlar davri esa o‘zbek tilining ma‘rifiy va madaniy-ma‘naviy jihatdan boyishiga xizmat qilgan. Jadid adiblarining faoliyati tufayli tilga zamonaviy terminlar kirib kela boshladi, gazeta va jurnallarda adabiy tilning soddalashuvi kuzatildi. Bu esa tilni ommaga yaqinlashtirishga xizmat qildi. Sovet davri o‘ziga xos murakkab tarixiy bosqich bo‘lib, unda til siyosati keskin o‘zgardi. Kirill yozuvining joriy qilinishi, rus tilining ta’siri, leksik va grammatik tizimdagi o‘zgarishlar bu davrda adabiy tilning o‘zgaruvchanligini ko‘rsatdi. Shunga qaramay, til o‘z adabiylik xususiyatini yo‘qotmadi, balki davlat tili sifatida rasmiy platformalarga chiqdi.

Mustaqillikdan keyingi davr esa o‘zbek adabiy tilining rivojlanishida yangi sahifa ochdi. Davlat tili maqomi, til siyosati, ta’lim va matbuotdagi me‘yoriylik, yangi adabiy uslublarning paydo bo‘lishi bu bosqichning asosiy xususiyatlaridir. Leksik darajada tilimiz yangi so‘zlar va atamalar bilan boyidi, uslubiy jihatdan esa erkinlik va xilma-xillik kuzatildi. Umuman olganda, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy o‘zbek adabiy tili qat’iy me‘yorlarga asoslangan, leksik va uslubiy jihatdan boy, tarixiy ildizlarga ega mustahkam til tizimidir. Uning rivojlanishiga tarixiy shaxslar, ijtimoiy omillar va siyosiy sharoitlar bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Xulosa va takliflar:

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, zamonaviy o‘zbek adabiy tili asrlar davomida bosqichma-bosqich rivojlanib, bugungi yuksak darajasiga yetgan mustahkam va boy til tizimidir. Til tarixining turli davrlarida — qadimgi turkiy yodgorliklardan tortib Alisher Navoiy ijodigacha, jadidlar harakati va mustaqillikdan keyingi yangi bosqichgacha — adabiy til o‘zining asosiy funksiyasi sifatida xalq tafakkurini, milliy g‘oyani, ma‘naviy merosni ifoda etishda yetakchi vosita bo‘lib kelgan. Adabiy tilning shakllanishiga tarixiy shaxslar, madaniy-ijtimoiy muhit va siyosiy jarayonlar sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, mustaqillik yillarida o‘zbek tili davlat tili sifatida rivojlanish va takomillashuvning yangi bosqichiga ko‘tarildi. Bu holat o‘zbek adabiy tilining nufuzini oshirdi, uning rasmiy, ilmiy va ommaviy axborot vositalaridagi qo‘llanishini kengaytirdi.

Shunday qilib, o‘zbek adabiy tilining tarixiy ildizlarini chuqur o‘rganish, u orqali tilning hozirgi holatini to‘g‘ri tushunish va uni kelajak avlodlarga yetkazish dolzarb ilmiy va amaliy vazifadir.

Takliflar:

1. Adabiy til tarixini o‘rganishga bag‘ishlangan darslik va qo‘llanmalar sonini ko‘paytirish, ularni zamonaviy yondashuvlar asosida yangilash zarur.

2. Alisher Navoiy va jadidlar til merosini chuqur o'rgatish orqali o'quvchilarda adabiy tilga hurmat va qiziqishni oshirish mumkin.

3. Mass-medialarda adabiy til me'yorlariga qat'iy rioya qilinishini nazorat qilish, ayniqsa ommabop platformalarda tilning buzilishining oldini olish zarur.

4. Yosh avlod orasida adabiy tilni to'g'ri qo'llashga qaratilgan loyihalar va tanlovlar tashkil etish foydali bo'ladi.

5. Lingvistik tadqiqotlarda adabiy til va shevalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni chuqur o'rganish zarur, chunki bu til taraqqiyoti uchun muhim ilmiy manba bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2019.
(Navoiy ijodi o'zbek adabiy tilining mustahkamlanishida asosiy manba hisoblanadi.)
2. Hasanov N. O'zbek adabiy tili tarixi. – Toshkent: Fan, 2005.
(Adabiy til tarixining bosqichlari va ularning tavsifi haqida fundamental ilmiy manba.)
3. Jo'rayev N. Til – tafakkur ko'zgusi. – Toshkent: Akademya, 2018.
(Til va tafakkur munosabati, adabiy tilning ijtimoiy vazifalari haqida ilmiy yondashuvlar mavjud.)
4. Xudoyqulov M. O'zbek adabiy tili: tarix va zamon. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
(Zamonaviy va tarixiy yondashuv asosida adabiy tilning rivoji yoritilgan.)
5. Abdurahmonov A. O'zbek tilshunosligining nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
(Adabiy tilning nazariy asoslarini tushunish uchun zarur manba.)
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
(Ona tilning ma'naviy hayotdagi o'rni haqida strategik qarashlar bayon qilingan.)
7. Rajabov A. O'zbek tili taraqqiyoti va zamonaviy adabiy til. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2020.
(Adabiy tilning hozirgi bosqichdagi rivoji va dolzarb masalalari tahlil qilingan.)
8. Qurbonov N. Jadid adabiyoti va o'zbek tili. – Toshkent: O'zbekiston, 2014.
(Jadidlarning til siyosati va adabiy tilga ta'siri yoritilgan.)
9. O'zbek tilining izohli lug'ati (5 jildlik). – Toshkent: O'zR FA Til va adabiyot instituti, 2006–2008.
(Adabiy til leksikasi bo'yicha asosiy ilmiy-lug'aviy manba.)
10. O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili haqida"gi Qonuni. – 1989, qayta tahrir: 1995, 2019.
(Adabiy tilning huquqiy maqomi va amaliy ahamiyatini ko'rsatishda asosiy normativ hujjat.)